

УДК 342.51

Фролов Юрій Миколайович –
декан юридичного факультету
Бердянського університету
менеджменту і бізнесу,
доктор юридичних наук, доцент

Загальна характеристика безпритульності та бездоглядності дітей як антисоціальних явищ

У статті розглянуто поняття «безпритульність» та «бездоглядність». Ґрунтуючись на аналізі наукових поглядів, а також основних правових засадах досліджуваного питання, зроблено висновок про нетотожність зазначених понять. Акцентовано увагу на тому, що досі на законодавчому рівні не визначено поняття «бездоглядність». Визначено етапи масової дитячої безпритульності. Резюмовано, що «безпритульність» та «бездоглядність» в усіх їх проявах є однією з найгостріших проблем українського суспільства, причиною багатьох антисоціальних явищ.

Ключові слова: безпритульність, бездоглядність, антисоціальне явище, безпритульні діти, бездоглядні діти, діти під опікою.

В статье рассмотрены понятия «беспризорность» и «безнадзорность». Основываясь на анализе научных взглядов, а также основных правовых принципах изучаемого вопроса, сделан вывод о не тождественности указанных понятий. Акцентируется внимание на том, что до сих пор на законодательном уровне не определено понятие «безнадзорность». Определены этапы массовой детской беспризорности. Резюмировано, что «беспризорность» и «безнадзорность» во всех их проявлениях являются одной из самых острых проблем украинского общества, причиной многих антисоциальных явлений.

Ключевые слова: беспризорность, безнадзорность, антисоциальное явление, беспризорные дети, безнадзорные дети, дети под опекой.

The article discusses the concept of “homelessness” and “neglect”. Based on the analysis of scientific views, and basic legal principles of the test questions concluded nonidentical these concepts. The attention that is still not in law definitions of “neglect.” Some stage mass Homelessness. Summarized that “homelessness” and “neglect” in all its forms is one of the more acute problems of the Ukrainian society is the basis of anti-social phenomena.

Key words: homelessness, neglect, antisocial phenomenon of street children, neglected children, children in care.

Постановка проблеми. Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, не можлива без надійного забезпечення прав і свобод людини. Особливо це стосується однієї з найбільш вразливих категорій нашого суспільства – дітей. Оскільки дитина зі своїми потребами ще не має достатніх сил, знань, навичок, досвіду і можливостей для того, що захистити себе. Тому виховання здорового молодого покоління, охорона дитинства і забезпечення нормального розвитку молоді є одним із центральних завдань сучасної демократичної, соціально-орієнтованої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як об’єкт наукових пошуків дитячі безпритульність та бездоглядність, а також їх зв’язок із антисоціальною поведінкою неповнолітніх перебували у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників із різних галузей науки: педагогіки, економіки, права, соціології, психології, кримінології, політології тощо, що свідчить про масштабність, комплексність та багатоаспектність досліджуваного проблемного явища. Зокрема проблематику бездоглядності та безпритульності неповнолітніх розробляли: А. Адлер, С. Бадора, Л. Волинець, М. Гернет, А.

Зінченко, М. Левітіна, П. Люблінський, Н. Павлик, Н. Пов'якіль, С. Познишев, В. Рубінштейн, Д. Футтер, О. Анатолієва, О. Андреевої, С. Гончарук, І. Діптана, А. Зінченко, Я. Квіткі, С. Котелечука, О. Нечаєвої, О. Парашевіна, С. Поволоцької, Я. Шевченко, С. Бородин, В. Ермаков, Ю. Кашуба, М. Миньковский, М. Ветров, А. Биков, Ю. Антонян, М. Бабаєв, Г. Забрянський, В. Панкратов, В. Плешаков, Л. Гурковська, І. Горобець, Т. Шульга та інші.

Невирішені раніше проблеми. Однак, незважаючи на пильну увагу науковців до зазначеної проблеми і суттєвий теоретичний доробок у цій сфері, є ряд питань, які все ще потребують уточнення та доопрацювання. Зокрема це стосується адміністративно-правового механізму протидії безпритульності та бездоглядності дітей в Україні. Задля цього перш за все слід дослідити поняття бездоглядності та безпритульності дітей, а також встановити у чому ж полягає антисоціальна, деструктивна сутність даних явищ.

Вищенаведене визначає **мету** наукового дослідження, яка знаходить своє відображення в уточненні загальної характеристики безпритульності та бездоглядності дітей як антисоціальних явищ.

Виклад основного матеріалу. Хоча терміни «безпритульні» та «бездоглядні» дітей доволі часто застосовуються разом, проте вони не тотожні. Для того щоб це зрозуміти, слід звернутися до визначення понять вищевказаних явищ.

Загалом термін «безпритульний» з'явився приблизно у 17 сторіччі був пов'язаний із зародженням та становленням принципів соціальної політики держав щодо збіднілих верст суспільства, які через скрутне матеріальне становище опинялися на одному з найнижчих щаблів суспільства.

У словниковій енциклопедичній літературі безпритульні діти визначаються як такі: що не мають батьківської або державної опіки, постійного місця проживання, відповідних до віку позитивних занять, необхідного нагляду, систематичного навчання й виховання [1, с. 146].

Видатний російський юрист О. Я. Сухарев поняття «безпритульність» розуміє як

особливе соціальне становище неповнолітнього, що характеризується: а) відсутністю постійного місця проживання, житла для проживання (бездомністю), б) розривом відносин з батьками (особами, які їх замінюють), родичами, педагогами, вихователями і т. п., в) відчуженням від усіх інститутів соціалізації особистості дітей і підлітків (сім'ї, навчально-виховних та медичних установ, закладів дозвілля тощо); г) незайнятстю у суспільно корисній праці (навчанні) [2, с.254].

У діючому сьогодні в Україні законодавстві поняття безпритульності також отримало офіційне визначення, а саме: у статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» та статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» де записано, що безпритульні діти – це ті, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання [3;4]. Тобто безпритульність характеризує стан людини, який являє собою неможливість її фактичного проживання (перебування) в жиллому приміщенні, на яке вона має право.

Стосовно ж поняття бездоглядності, то в енциклопедичному словнику бездоглядні – це діти, які залишилися без нагляду, уваги, турботи, позитивного впливу з боку батьків або осіб, що їх замінюють [1, с.145].

На відміну від безпритульності, поняття бездоглядності взагалі та дитячої зокрема не отримало законодавчого визначення. Однак аналіз нормативно-правових документів свідчить про те, що термін «бездоглядність» доволі часто використовується нормотворцем в тексті різних нормативно-правових актів. Так, наприклад, у Законі України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» закріплено, що однією із цілей цієї програми є організація результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, реабілітації *бездоглядних* та безпритульних дітей, розвитку сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, *бездоглядних* та безпритульних, схильних до бродяжництва [5]. У цьому ж законі серед основних завдань, що ставляться перед державою у зв'язку з

реалізацією зазначеної програми закріплені: своєчасно виявляти *бездоглядних* а безпритульних дітей, влаштовувати їх на виховання в заклади сімейного типу та соціального захисту; удосконалити процес реабілітації *бездоглядних* та безпритульних дітей та їх сімей, для чого: упорядкувати систему обліку *бездоглядних* та безпритульних дітей (у відповідних організаціях незалежно від їх форм власності); 2010 року зменшити кількість *бездоглядних* та безпритульних дітей на 60 відсотків, до 2012 року – на 75 відсотків, до 2015 року – на 95 відсотків [5].

Що ж до підзаконних нормативно-правових актів, у тексті яких зустрічається термін «бездоглядність» то ту перш за все варто згадати затверджену Постановою Кабінету Міністрів України Державної програму подолання дитячої безпритульності і *бездоглядності* на 2006-2010 роки, у якій констатується, що умови, які на сьогодні склалися, призвели до такого соціального явища, як безпритульність і бездоглядність дітей. А метою цієї програми є подолання дитячої безпритульності і *бездоглядності*, запобіганні сирітству, створенні умов для всебічного розвитку та виховання дітей [6].

З наведеного чітко видно, що законодавець доволі активно у тексті відповідних нормативно-правових актів поряд із поняттям «безпритульність» використовує поняття «бездоглядність». І той факт, що вказані поняття, як правило, у законах та підзаконних нормативних документах застосовуються у зв'язці, свідчить про те, що нормотворець усвідомлює їх спільну природу і взаємозв'язок. Проте, він (законодавець) чомусь досі так і не спромігся надати хоча б якимось визначенням бездоглядності, яке б характеризувало сутність явища, його зв'язок та відмінності від безпритульності. Так скажімо у законодавстві сусідньої нам Російської Федерації бездоглядною визначається неповнолітня особа, контроль за поведінкою якої відсутній в наслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків щодо її виховання, навчання та (або) утримання з боку батьків або інших законних представників чи посадових осіб [7].

Необхідно відмітити, що дитячі бездоглядність та безпритульність не нові

соціальне явище для нашої держави. В Україні протягом XX століття відбулося чотири хвилі масової дитячої безпритульності:

1. Розпочалася з початком Першої світової війни і тривала до кінця 20-х років XX століття.

2. 30-і роки XX століття. Дитяча безпритульність була породжена колективізацією, голодомором, масовими політичними репресіями.

3. Кінець 40-х років XX століття. Третю хвилю масової безпритульності спричинила Друга світова війна.

4. 90-і роки XX століття. Дитяча безпритульність стала наслідком трансформації суспільства [8, с.11].

Отже, спираючись на вище викладене вважаємо, що бездоглядними є діти, які забезпечені постійним місцем проживання але з різних причин (як суб'єктивних, так і об'єктивних) не отримують необхідного піклування і систематично перебувають без належного догляду та контролю за їх поведінкою, розвитком, зростанням з боку батьків, усиновителів або інших осіб, які за них відповідають.

На сторінках наукової літератури поняття безпритульності та бездоглядності не знайшли свого чіткого визначення. Більш того, серед науковців існує точка зору згідно із якою безпритульність є крайнім проявом бездоглядності – «безпритульність», яка виражається у відчуженні самих дітей від сім'ї, дитячого колективу та одночасно в байдужості батьків та вихователів по відношенню до дітей [9, с.75].

Схожу позицію висловлює і О. Корнєєва, яка зазначає, що між поняттями «бездоглядність» і «безпритульність», безсумнівно, існує міцний зв'язок, оскільки, як правило, бездоглядність слугує сприятливим ґрунтом для безпритульності [10, с.16]. Автор наголошує, що безпритульність подібно до тривалої хвороби, проходить через декілька стадій або фаз свого розвитку. І початкову фазу цієї соціальної хвороби як раз і становить бездоглядність, а остаточною, вже вкрай запущеною, що знаходиться на межі незворотності стає безпритульність як така, що визначає положення самого неповнолітнього, його своєрідний соціальний статус, якого він

набуває за власним бажанням або в силу збігу якихось обставин. Серед них головує бездоглядність, тобто відсутність нагляду (контролю) з боку батьків або осіб, що їх замінюють [10, с.16]. З такою позицією, на наш погляд, цілком можна погодитися, адже якщо бездоглядні – це діти, які знаходяться на межі, тобто вони ще не втратили зв'язку із первинною ланкою суспільства – сім'єю, проте, в наслідок ряду чинників перебувають за крок від провалля, що зветься безпритульністю. Бездоглядну дитину набагато легше повернути до процесів соціалізації, у той час як безпритульні діти повністю втрачають або свідомо припиняють будь-які зв'язки із родиною, чи іншими особами, що їх замінюють; живуть у місцях, які не призначені для проживання людей; у своїй поведінці керуються не нормами права та моралі, а сформованими і усталеними у цьому оточенні «поняттями»; засоби існування для себе здобувають, як правило, за допомогою способів, що не визнаються суспільством як прийнятні чи взагалі забороняються законом.

На думку А. Тельчик всі безпритульні діти можуть вважатися бездоглядними, не всі бездоглядні діти обов'язково безпритульні,

оскільки можуть не жити на вулиці, незважаючи на несприятливі умови вдома чи в дитячому закладі. Крім того, деякі діти, які живуть на вулицях, мають батьків або опікуна, а тому юридично вважаються «дітьми під опікою», незважаючи на той факт, що особи, котрі несуть юридичну відповідальність за них, не виконують своїх обов'язків [11, с.11].

Висновки. Отже, підсумовуючи викладений у даній статті матеріал можемо впевнено констатувати, що дитячі безпритульність та бездоглядність є однією з найгостріших проблем як українського суспільства, так і світової спільноти. Ці негативні явища присутні у житті будь-якої країни, незалежно від рівня її економічного, соціального та культурного розвитку. Звісно це не повний перелік негативних явищ. Однак і його, на нашу думку, цілком достатньо, щоб зрозуміти яку загрозу у собі несе дитяча безпритульність та бездоглядність для розвитку української нації. Адже до тих пір доки це ганебне явище не буде викоренене, то максимально зменшене, навряд чи можна мріяти і розмірковувати про здорове і велике культурне майбутнє нашого народу.

Список використаних джерел:

1. Соціальна робота : корот. енцикл. слов. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с.
2. Российская юридическая энциклопедия / под ред. А. Я. Сухарева. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 1110 с.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
4. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.
5. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 05.03.2009 № 1065-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 29. – Ст. 395.
6. Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 623 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=623-2006-%EF>.
7. Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних» от 21 мая 1999 г. : Федеральный Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mon.gov.ru/dok/fz/vosp/4005/>
8. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. / авт. : О. В. Безпалько; Л. П. Гурковська; Т. В. Журавель та ін. / за ред. І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петренко– К. : Видавничий дім «КАЛИТА», 2010. – 376 с.
9. Российская педагогическая энциклопедия. В 2-х томах. Том I (А-Л) / гл. ред. В.В.

Давыдов. – М. : Большая российская энциклопедия, 1993. – 608 с.

10. Корнеева О. В. Правовое обеспечение профилактики безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних в СССР и Российской Федерации в 40-е гг. XX-начале XXI вв. (историко-правовой аспект) на примере Чувашской Республики : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Корнеева ; Нижегород. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. – Чебоксары, 2006. – 244 с.

11. Діти й молодь, які живуть або працюють на вулиці: приховане обличчя епідемії ВІЛ в Україні // ЮНІСЕФ/МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід»– К., 2006. – 231 с.